

ΗΘΟΣ ΚΑΙ ΔΟΓΜΑ ΣΤΗ ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

Πρωτ. Βασίλειος 'Ι. Καλλιακμάνης
Καθηγητής Τμήματος Θεολογίας Α.Π.Θ.

1. Εισαγωγικά

Ἡ νεότερη θεολογική σκέψη θέλοντας νά ἀποκρούσει φαινόμενα ὑποκρισίας, τυπολατρίας, θρησκοληψίας καί ἐπιφανειακῆς θεώρησης τῆς χριστιανικῆς ζωῆς σχεδόν ἀπέριψε τήν ἠθική καί τό ἦθος καί τά ταύτισε μέ τήν ἠθικολογία. Ἄλλο ὅμως ἠθικολογία πού συνδέεται μέ ἕναν ἐξωτερικό ἠθικό φρονηματισμό καί ἄλλο ἦθος χριστιανικό καί ὀρθόδοξο ὡς καρπός τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἄλλο δογματισμός καί ἄλλο δογματική διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας. Ἐνῶ λοιπόν ἡ ἀντίδραση τῆς νεότερης θεολογικῆς σκέψης ἦταν καταρχήν σωστή, στήν πορεία ἀμφισβητήθηκε ὡς ἐπουσιώδες στοιχεῖο ἡ ἠθική διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας καί τονίσθηκε τό δόγμα, πού ἀποσπάστηκε ἀπό τή ζωή. Ἔτσι ιδεολογοποιεῖται ἡ χριστιανική πίστη καί τίθεται δίπλα σέ κοσμικές ιδεολογίες.

Στήν ἐκκλησιαστική παράδοση τό ἦθος συνδέεται ἀδιάσπαστα μέ τό δόγμα. Ἄν αὐτονομηθεῖ τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο, φαλκιδεύεται ἡ πνευματική ζωή. Γράφει σχετικά ὁ Κύριλλος Ἱεροσολύμων: «Ὁ γάρ τῆς θεοσεβείας τρόπος ἐκ δύο τούτων συνέστηκε, δογμάτων εὐσεβῶν καί πράξεων ἀγαθῶν. Καί οὔτε τά δόγματα χωρίς ἔργων εὐπρόσδεκτα τῷ Θεῷ, οὔτε τά μή μετ' εὐσεβῶν δογμάτων ἔργα τελούμενα προσδέχεται ὁ Θεός. Τί γάρ ὄφελος εἰδέναι μέν τά περὶ Θεοῦ δόγματα καλῶς, καί πορνεύειν αἰσχρῶς;»¹.

Ἡ ἐνότητα ἠθους καί δόγματος διασπάσθηκε βαθμηδόν στό χριστιανικό κόσμο. Τή διάσπαση αὐτή ἀναγνώρισε καί ὑποστήριξε στή Δύση ὁ Λούθηρος². Τό φαινόμενο ὅμως αὐτό δέν περιορίστηκε στό πλαίσιο τοῦ Προτεσταντισμοῦ· ἄγγιξε καί τόν ὀρθόδοξο χῶρο. Ἔτσι κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας αὐτονόμηση τοῦ ἠθους ἀπό τό δόγμα

¹. Κατηχήσεις, «Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καί Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων», ἐκδ. Απ. Διακονίας, τόμ. 39, σ. 66-67.

². Βλ. Γ. Ι. Μαντζαρίδη, *Μέθεξις Θεοῦ*, ἐκδ. Ὁρθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 19.

κατάγράφεται στίς Όμολογίες πίστεως, στίς Κατηχήσεις, στά Κυριακοδρομία, στά Έξομολογητάρια, αλλά και σέ άλλες θεολογικές συγγραφές³. Δέν περιορίστηκε μόνο εκεί. Άν δεϊ κάποιος προσεκτικά τά περισσότερα κηρύγματα και στήν έποχή μας, στό ίδιο συμπέρασμα θά καταλήξει.

Όμως, στή λατρεία τής Έκκλησίας και ειδικότερα στή θεία Λειτουργία ή ένότητα ήθους και δόγματος διασωζόταν πάντοτε. Έχει έπομένως ιδιαίτερο ενδιαφέρον νά διερευνηθεϊ προσεκτικά τό θέμα, για νά διαφανεί ή σύνδεση του ήθους μέ τό δόγμα στά λειτουργικά κείμενα αλλά και στά κείμενα τών βυζαντινών κυρίως λειτουργιών.

2. Η πατερική όριοθέτηση

Εϊναι γνωστό ότι, ήδη στίς πρώτες λατρευτικές συνάξεις τών αποστολικών χρόνων άρχισε νά βιώνεται και νά καταγράφεται ή αλήθεια του Ευαγγελίου⁴. Διάφορες τάσεις αλλοιώσεως ή παρανοήσεως της αντιμετώπισθηκαν από πολύ νωρίς μέ τήν σύγκληση τοπικών και αργότερα οικουμενικών συνόδων. Οί Πατέρες όριοθέτησαν τίς αλήθειες τής πίστεως, δέν επέτρεψαν νά παρερμηνεύεται τό μυστήριο του Χριστου και τής Έκκλησίας και συγχρόνως έθεσαν τίς προϋποθέσεις για τήν όρθή κατανόηση του. Έτσι ό εκκλησιαστικός βίος συνδέεται αναπόσπαστα μέ τήν ευαγγελική αλήθεια, πού υποστασιάζεται στό πρόσωπο του Χριστου⁵.

Η μυστηριακή αναγέννηση του Χριστιανου δια του ευαγγελίου οδηγεί σέ άριστα έργα και σταθερή πίστη, γράφει ό Ν. Καβάσιλας. Έτσι μορφώνεται στήν ύπαρξη του τό μακάριο είδος του Χριστου και υπερβαίνονται οί ήθικές νομικές διατάξεις του παλαιου νόμου. «Αύτη έστιν ή του καινου νόμου δύναμις, ούτω γεννᾶται Χριστιανός· τουτον τον τρόπον εις τήν θαυμαστήν άφικνεϊται φιλοσοφίαν, έργων μέν τών άρίστων έπειλημ-

³. Βλ. περισσότερα Β. Ι. Καλλιακμάνη, *Η χρήση του δεκαλόγου στήν τουρκοκρατία, ήθική και ποιμαντική διερεύνηση*, έκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 64 κ.έ.

⁴. Για τό βιβλικό υπόβαθρο τής Ευχαριστίας και τή σύγχρονη θεολογική προβληματική στό θέμα Αγία Γραφή και Ευχαριστία βλ. Π. Βασιλειάδη, «Τό βιβλικό υπόβαθρο του μυστηρίου τής θείας Ευχαριστίας», στά *Πρακτικά του Γ' Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου* μέ τίτλο: *Τό μυστήριο τής Θείας Ευχαριστίας*, έκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2004, σ. 49 κ.έ.

⁵. Πρβλ. *Ιωάν.* 14,6: «Εγώ ειμι ή όδος ή αλήθεια και ή ζωή».

μένος, πίστιν δέ ἀκίνητον ἔχων, οὐ πειθοῦς ἀνάγκη πιστεύων, οὐδέ νόμοις ἄγων τό ἦθος, ἀλλά δυνάμει Θεοῦ καί τοῦτο κάκεινο δεχόμενος καί δι' ἀμφοῖν εἰς τό μακάριον τοῦ Χριστοῦ μορφούμενος εἶδος»⁶.

Τό χριστιανικό ἦθος δέν εἶναι ἀπόρροια νομικοῦ πειθαναγκασμοῦ ἢ ἐξωτερικοῦ φρονηματισμοῦ, ἀλλά φυσικός καρπός τοῦ ἐγκεντρισμοῦ στό σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τήν Ἐκκλησία. Μπορεῖ ὁ Χριστός νά εἶναι ἕνας, χριστοειδεῖς ὅμως γίνονται ὅλοι ὅσοι μετέχουν ἐκουσίως στή ζωή Του διά τῶν μυστηρίων.

Τά μέλη τῆς Ἐκκλησίας ζώντας τό κοινοβιακό καί θυσιαστικό πνεῦμα πού ἐμπνέει ἡ χριστιανική ἀγάπη, ὀδηγοῦνται ὁμαλά στήν πίστη τοῦ δόγματος τῆς ἐνανθρώπησης καί τήν κατανόηση τοῦ μυστηρίου τῆς κενώσεως καί τοῦ ἐκουσίου πάθους τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἀγάπη, ἡ κοινωνία καί ἡ ἐνότητα, ἀλλά καί ἡ σαφής διάκριση τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος ἀποτελοῦν δεῖκτες γιά τίς σχέσεις τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ὑπάρχουν ὡστόσο περιπτώσεις γνωστές μόνο στόν Θεό, πού κατά θεία οἰκονομία καί συγκατάβαση μυοῦνται μέ θαυμαστό τρόπο στό μυστήριο τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Ἐκκλησίας ἄνθρωποι ἀλλόθρησκοι ἢ καί διῶκτες τῶν χριστιανῶν.

3. Ἡ ἐνότητα τῆς πίστεως

Στήν Εὐχαριστία διασώθηκε ἡ ἐνότητα τῆς πίστεως τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία κατά τούς πρώτους χρόνους ἦταν ιδιαίτερα εὐθραυστη. Ἐτσι λαμβανόταν πρόνοια νά μήν ὑπάρχουν «ἐν τῇ πόλει δύο ἐπίσκοποι»⁷. Σέ κάθε πόλη ὑπῆρχε μόνον ἕνας ἐπίσκοπος καί μία Εὐχαριστία, δηλαδή μία Ἐκκλησία. Τό ἴδιο συνέβαινε καί μέ τό βάπτισμα. Ἀναγνωρίσθηκε ἐξαρχῆς ἕνα βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν⁸ καί μάλιστα ὄχι ἀτομικό ἀλλά ὁμαδικό. Αὐτό συνδεόταν ἄμεσα μέ τό χρίσμα καί ἀκολουθοῦσε ἡ μετοχή στή θεία Εὐχαριστία. Χρειάσθηκε πολὺς χρόνος καί μεγάλη περίσκεψη νά τελοῦνται περισσότερες λειτουργίες στήν ἴδια πόλη, ἢ νά τίς τελοῦν καί οἱ πρεσβύτεροι. Ἡ ἐνότητα

⁶. Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, 2, PG 150,557D.

⁷. Κανὼν η', Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

⁸. Βλ. Σύμβολον τῆς πίστεως.

διασωζόταν ἐφόσον ὑπῆρχε «εἷς Κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα»⁹ καί ταυτόχρονα ἡ ἀγάπη καί ἀγιότητα τοῦ βίου, ὄχι ὡς ἀτομικό κατόρθωμα, ἀλλά ὡς συλλογικό ἄθλημα καί ὡς μετοχή στή ζωὴ τοῦ Χριστοῦ. Διότι τό σῶμα τῆς Ἐκκλησίας ἀγιάζεται ἀπό τήν κεφαλή, πού εἶναι ὁ Χριστός. Εἶναι ἐνδεικτικό ὅτι στά κείμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης οἱ πρῶτοι χριστιανοί ἀποκαλοῦντα ἄγιοι¹⁰. Διατηροῦν τήν κοινωνία μέ τόν Χριστό καί καλλιεργοῦν τήν ἀγάπη μεταξύ τους. Σέ αὐτούς παραδίδεται ἡ ὀρθή πίστις. Ἡ ἄπαξ παραδοθεῖσα πίστις¹¹, ὅπως διαβάζουμε στήν ἐπιστολή Ἰούδα, μεταδίδεται ἀπό γενεά σέ γενεά καί μένει ἀναλλοίωτη καί ἀνόθευτη ἐντός τῆς μυστηριακῆς ἐκφράσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ὅποτε δόγμα καί ἦθος, πίστις καί ζωὴ παρουσιάζονται ἀδιάσπαστα καί συνδέονται μέ τή μυστηριακή ἐκφραση τῆς Ἐκκλησίας.

Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἡ εὐχαριστιακὴ σύναξις συγκροτεῖται στό ὄνομα τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ τῆς ἀγάπης. Στήν Εὐχαριστία οἱ πιστοὶ συμμετέχουν ὡς πρόσωπα πού ἔχουν προσωπική κοινωνία μέ τόν Χριστό, ἀλλά καί μέ τὰ ἄλλα μέλη τῆς Ἐκκλησίας. Γιά τό λόγο προφανῶς αὐτόν, ἀπό τούς πρώτους ἀκόμη χρόνους ἡ ἔκπτωση σέ βαριά ἢ θανάσιμα ἁμαρτήματα εἶχε ἀρνητικές ἐπιπτώσεις στήν ἐκκλησιαστική ζωὴ. Ὑπῆρχε κίνδυνος διάβρωσης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, γι' αὐτό καί τὰ ἐπιτίμια συνδέονταν μέ τήν ἀποχή ἀπό τή θεία Εὐχαριστία. Ἡ Ἐκκλησία ἐπίσης ἦταν φειδωλή στήν ἀποδοχή τῆς μετάνοιας τῶν βαρέως ἁμαρτανόντων, καί εἶναι γνωστὸς οἱ διάφορες τάξεις μετανοούντων¹² πού συναντοῦμε στήν ἐκκλησιαστικὴ κανονικὴ παράδοση.

4. Ἀναφορὲς στά κείμενα τῶν Βυζαντινῶν Λειτουργιῶν

Μετά ἀπό τίς σύντομες ἐκκλησιολογικὲς ἐπισημάνσεις καί τίς ποιμαντικὲς διευκρινίσεις προχωροῦμε, ἐστιάζοντας στά κείμενα τῶν Βυζαντινῶν Λειτουργιῶν.

Ἡ ἐνότητα δόγματος καί ἠθους εἶναι εὐδιάκριτη στά κείμενα αὐτά. Ἔτσι ἡ κοσμο-

⁹. Ἐφεσ. 4,4.

¹⁰. Βλ. Πράξ. 9,32-41.

¹¹. Βλ. Ἰούδα, 3.

¹². Βλ. Β. Ἰ. Καλλιακμάνη, «Μετάνοια, ἐξομολόγησις, ἐξαγόρευσις λογισμῶν», στόν τόμο *Τό ἱερόν μυστήριον τῆς μετάνοιας*, Εἰσηγήσεις-Πορίσματα Ἱερατικοῦ Συνεδρίου, Δράμα 2002, σ. 173-74.

λογία, ή πτώση, ή ενανθρώπιση, ή Χριστολογία, ή σωτηριολογία, ή Τριαδολογία, ή έσχατολογία, ή ανθρωπολογία, και οι άλλες θεμελιώδεις αλήθειες της πίστεως απηχούνται σέ όλες σχεδόν τίς εϋχές, τούς ύμνους, τούς συμβολισμούς και τή λειτουργική πράξη της Έκκλησίας. Παράλληλα στά κείμενα αυτά γίνεται λόγος για τήν κάθαρση και τόν άγιασμό τών πιστών, τήν ειρήνη και τήν αγάπη, τή νήψη, τήν ταπείνωση, τήν άφεση τών άμαρτιών και τόν άγιοπνευματικό χαρακτήρα του όρθοδόξου ήθους.

Θά αναφέρω μόνο ένδεικτικά όρισμένα σημεία από τά έν χρήσει κείμενα τών βυζαντινών Λειτουργιών του Μ. Βασιλείου και του Ιωάννου του Χρυσοστόμου, όπου όλα αυτά γίνονται ευδιάκριτα.

Είναι χαρακτηριστική ή ευχή του Ευαγγελίου, όπου εκτός από τήν αίτηση του θείου φωτισμού για τήν κατανόηση τών ευαγγελικών κηρυγμάτων, γίνεται αναφορά στην ένότητα πίστεως και ζωής, φρονήματος και πράξεως. «Ένθες ήμιν και τόν τών μακαρίων σου έντολών φόβον, ίνα τάς σαρκικάς επιθυμίας πάσας καταπατήσαντες, πνευματικήν πολιτείαν μετέλθωμεν, πάντα τά πρός ευαρέστησιν τήν σήν και φρονούντες και πράττοντες»¹³. Επίσης, οι περισσότερες έκφωνήσεις τών ευχών της θείας Λειτουργίας καταλήγουν σέ Τριαδολογική δοξολογική επίκληση μέ αναφορά στα έσχατα. «Ότι πρέπει σύ πάσα δόξα, τιμή και προσκύνησις τῷ Πατρί και τῷ Υἱῷ και τῷ Αγίῳ Πνεύματι νῦν και αεί και εις τούς αιῶνας τών αιώνων». «Ότι σόν τό κράτος και σου έστίν ή βασιλεία του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος νῦν και αεί και εις τούς αιῶνας τών αιώνων» κ.λπ.

Ειδικότερα στην ευχή της αναφορᾶς του Μ. Βασιλείου¹⁴ συμπυκνώνεται ή δογματική και ήθική διδασκαλία της Έκκλησίας. Η λογική λατρεία προσφέρεται «έν καρδία συντε-

¹³. Ι. Φουντούλη, *Βυζαντιναί Θ. Λειτουργίαι Βασιλείου του Μεγάλου και Ιωάννου του Χρυσοστόμου*, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 22.

¹⁴. Για τήν αναφορά του Μ. Βασιλείου, βλ. Hans Joachim Schulz, *The Byzantine Liturgy*, έκδ. Pueblo Publishing Company, New York 1986, σ. 4 κ.έ. Έλληνική μετάφραση, Χανς-Γιοακίμ Σουλτς, *Η Βυζαντινή Λειτουργία*, μτφρ. π. Δ. Τζέρπος, έκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1999, σ. 37 κ.έ.

τριμμένη και πνεύματι ταπεινώσεως»¹⁵. Ο χριστιανός γνωρίζει τον Θεό κατά τό μέτρο τῆς ἀποκάλυψης Του, πού γίνεται σταδιακά και διαδοχικά. Ο Θεός Πατήρ ὑπάρχει κάθεαυτόν και ἀποκαλεῖται ἄναρχος, ἀόρατος, ἀκατάληπτος, ἀπερίγραφτος και ἀναλλοίωτος. Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ φανερώνεται στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος ὀνομάζεται ἀπό τό Μ. Βασίλειο καταρχήν «Σωτήρας». Ἡ «οἰκονομική» αὐτή ιδιότητα και προσωνυμία τοῦ Υἱοῦ συμπληρώνεται ἀπό τήν ἀναφορά στόν τρόπο τῆς ἀΐδιας ὑπαρξῆς Του και τῆς σχέσης του μέ τόν Πατέρα. Ο Υἱός ὡς «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου»¹⁶, και «Λόγος ζῶν, Θεός ἀληθινός, ἡ πρό αἰῶνων σοφία» ἀποκαλύπτει στούς ἀνθρώπους τό ἀρχέτυπο πού εἰκονίζει¹⁷. Μέ τήν ὑπενθύμιση τοῦ σωτηριώδους ἔργου τοῦ Χριστοῦ, ὁ Μ. Βασίλειος εἰσάγει ἀριστοτεχνικά στήν εὐχή και τό πρόσωπο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ο Υἱός εἶναι «ζωή, ἁγιασμός, δύναμις, τό φῶς τό ἀληθινόν, παρ' οὗ τό Πνεῦμα τό Ἅγιον ἐξεφάνη, τό τῆς ἀληθείας Πνεῦμα, τό τῆς υἰοθεσίας χάρισμα, ὁ ἀρραβὼν τῆς μελλούσης κληρονομίας, ἡ ἀπαρχή τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν»¹⁸.

Ἡ ὀρθή πίστη στόν Τριαδικό Θεό ἀποτελεῖ τή βάση γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς κοσμολογίας, τῆς ἀνθρωπολογίας, και τῆς σωτηριολογίας. Κεντρικό θέμα τῆς εὐχῆς ἡ ἐνανθρώπιση, τό σωτηριολογικό ἔργο τοῦ Χριστοῦ και τό μυστήριο τῆς κενώσεως τοῦ Λόγου. Ἡ πρόσληψη τῆς ἀνθρώπινης φύσης ἀπό τόν Υἱό και Λόγο τοῦ Θεοῦ ἀκυρώνει τίς ἐπιπτώσεις τῆς ἁμαρτίας τοῦ Ἀδάμ στό ἀνθρώπινο γένος. Ο Μ. Βασίλειος σαφέστατα δηλώνει τόν ἐκκλησιολογικό χαρακτήρα τῆς ἀνακαίνισης τοῦ ἀνθρώπου και τήν ἁγιοπνευματική ἐνότητα τῶν μελῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος μέ τόν Χριστό και μεταξύ τους¹⁹. Ὅπως ἔχει τονισθεῖ, «ἡ Ἐκκλησία εἰκονίζει σέ κτιστό ἐπίπεδο τήν ἄκτιστη Θεότητα, ἐνοποιώντας κατ' εἰκόνα τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ τή μυριοὑπόστατη ἀνθρω-

15. Ι. Φουντούλη, ὁ.π., σ. 39.

16. Κολ. 1,15.

17. Βλ. Δ. Τσελεγγίδη. *Εἰκονολογικές μελέτες*, ἔκδ. Ἰ. Μ. Κοιμήσεως Θεοτόκου, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 30.

18. Ι. Φουντούλη, ὁ.π., σ. 40.

19. «Ἡμᾶς δέ πάντας τοὺς ἐκ τοῦ ἐνός ἄρτου και τοῦ ποτηρίου μετέχοντας, ἐνώσαις ἀλλήλοις εἰς ἐνός Πνεύματος ἁγίου κοινωνίαν ...». ὁ.π., σ. 49.

πότητα. Ο εξεικονισμός αυτός πραγματοποιείται με τήν πνευματική περιχώρηση τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας κατά τό πρότυπο τῆς περιχωρήσεως τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος»²⁰. Στό πλαίσιο αὐτό ἡ Ἐκκλησία προσεύχεται γιά ὅλες τίς ἀνθρώπινες πνευματικές καί ὑλικές ἀνάγκες, ἀλλά καί ὅσους βρίσκονται ἔξω ἀπό τά κανονικά ὄρια της. Ἡ εὐχή τῆς ἀναφορᾶς τοῦ Μ. Βασιλείου τελειώνει μέ τήν αἴτηση τῆς εἰρήνης καί τῆς ἀγάπης καί τήν ὁμολογία ὅτι ὁ Κύριος εἶναι ὁ χορηγός παντός ἀγαθοῦ. «Τήν σὴν εἰρήνην καί τήν σὴν ἀγάπην χάρισαι ἡμῖν, Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν· πάντα γάρ ἀπέδωκας ἡμῖν».

Τά καθαγιαζόμενα δῶρα, ὁ ἄρτος καί ὁ οἶνος γίνονται μέ τόν καθαγιασμό σῶμα καί αἷμα Χριστοῦ καί δέν εἶναι ἀπλά σύμβολα τοῦ σώματος καί τοῦ αἵματός Του. «Οὐκ ἔστι τύπος ὁ ἄρτος καί ὁ οἶνος τοῦ σώματος καί αἵματος τοῦ Χριστοῦ (μὴ γένοιτο), ἀλλ' αὐτό τό σῶμα τοῦ Κυρίου τεθεωμένον, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου εἰπόντος, "τοῦτό μου ἔστιν", οὐ τύπος τοῦ σώματος, ἀλλά τό σῶμα· καί οὐ τύπος τοῦ αἵματος, ἀλλά τό αἷμα»²¹.

Ἐχει εὐστοχα ἐπισημανθεῖ ὅτι, χωρίς τό μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας δέν ὑπάρχει οὔτε χριστιανική πίστη, οὔτε χριστιανική ζωή. Ἡ θεία Εὐχαριστία εἶναι οὐσιαστικά ὀλόκληρη ἡ Ἐκκλησία. Εἶναι τό μυστήριον τῆς φανερώσεως τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ καί τῆς προσλήψεως τοῦ κόσμου στή βασιλεία του. Στήν Εὐχαριστία ἔχουμε τήν προϋπόθεση καί τήν ὀλοκλήρωση τῆς χριστιανικῆς ζωῆς, τό Α καί τό Ω τῆς δογματικῆς καί ἠθικῆς διδασκαλίας²².

Ἡ Εὐχαριστία προσφέρεται στόν Θεό Πατέρα, δι' Υἱοῦ, ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι. Στή λειτουργία ἀποκαλύπτεται ὀλόκληρο τό σχέδιον τοῦ Θεοῦ γιά τή σωτηρία τοῦ κόσμου καί παρουσιάζεται μέ συμβολισμούς, τύπους καί εἰκόνες, ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου, ἡ πτώση τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά καί ἡ ἐνανθρώπιση, ἡ ζωή, τό πάθος, ἡ Ἀνάσταση, ἡ

20. Γ. Ι. Μαντζαρίδης, *Χριστιανική ἠθική II*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 138-39.

21. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως*, 4,13, PG 94, 1148A-1149B.

22. Γ. Ι. Μαντζαρίδης, *Εἰσαγωγή στήν ἠθική. Ἡ ἠθική στήν κρίση τοῦ παρόντος καί τήν πρόκληση τοῦ μέλλοντος*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 66.

ανάληψη καί ἡ δευτέρα παρουσία τοῦ Κυρίου. Στή θεία Εὐχαριστία, μέ τήν ὁποία τελικά συνδέονταν καί ὅλα τά ἄλλα μυστήρια²³, συγκεφαλαιώνεται ὁλόκληρη ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας.

Ἡ Λειτουργία εἶναι πρόγευση τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἀλλά καί διαρκῆς πορεία πρὸς αὐτή. Ἡ πρόγευση ὅμως εἶναι ἤδη γεύση. Ὅποτε ὁ Χριστιανός μετέχει ἀπό τό παρόν στήν αἰωνιότητα. Μετέχει στήν ἀλήθεια τοῦ δόγματος. Ἡ ἐμπειρία αὐτή τόν ὀδηγεῖ στήν ἀπόκτηση ὀρθῆς δογματικῆς συνείδησης

5. Ποιμαντικές ἐξειδικεύσεις

Στή λειτουργία οἱ πιστοί ἀγιάζονται μέ πολλούς τρόπους: τίς εὐχές, τούς ψαλμούς καί τά ἀναγνώσματα, τή θέαση τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ, τήν κοινωνία τοῦ σώματος καί τοῦ αἵματός Του, ἀλλά καί τήν καλλιέργεια τῆς φιλαδελφίας καί τῆς ἀγάπης. Πολλοί θεολόγοι ἀναφερόμενοι στήν Εὐχαριστία ὀδηγοῦνται συχνά σέ ὀρισμένες ἀπολυτότητες. Ὅρισμένοι ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ Εὐχαριστία δέν μπορεῖ νά ἔχει σχέση μέ τήν ἱεραποστολή. Ἐδῶ πρέπει νά θυμηθοῦμε τό πρῶτο μέρος τῆς λειτουργίας τοῦ λόγου. Ἄλλοι μέ ἀφετηρία τήν Εὐχαριστία ὑπερτονίζουν τήν θεσμική ὑποτιμώντας τή χαρισματική διάσταση τῆς Ἐκκλησίας. Ἄλλοι τονίζουν ὅτι δέ χρειάζεται ἰδιαίτερη προετοιμασία γιά τή μετοχή στή θεία Κοινωνία. Ἀρκοῦνται μόνο στήν παρακολούθησή της. Θεωροῦν ὅτι ἀγιαζόμαστε ὡς σῶμα Χριστοῦ. Καί αὐτό εἶναι ἀληθές, ἀλλά ὅταν προσκομίζει στήν Ἐκκλησία κάθε μέλος, εἴτε κληρικός εἴτε λαϊκός τήν ταπείνωση, τήν ἀγάπη καί τή μετάνοια καί ὄχι τά πάθη καί τήν κακία του. Ὅταν προσέρχεται με συντετριμμένη καρδιά καί καθαρή συνείδηση καί ὄχι ἀδιακρίτως. Ἐξάλλου ἡ κοινή προσευχή στή λατρεία τῆς Ἐκκλησίας τροφοδοτεῖται ἀπό τόν προσωπικό ἀγώνα καί τήν κατ' ἰδίαν προσευχή.

Ἀλλά καί πολλοί ἱερεῖς θεωροῦν ὅτι καί μόνη ἡ ἱερωσύνη τούς καθιστᾷ ἀξίους τῆς μεταλήψεως τῶν ἁγιασμάτων. Κι ἐδῶ χρειάζεται προσοχή, μήπως «ἄλλοις τήν ἀλήθεια

---

²³. Βλ. Ν. Μιλόσεβιτς, *Ἡ Θεία Εὐχαριστία ὡς κέντρον τῆς θείας λατρείας*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2001.

κηρύξαντες αὐτοὶ ἀδόκιμοι γενόμεθα»²⁴. Τὰ λειτουργικά κείμενα πάντως ἔχουν τίς ἀσφαλιστικές δικλεῖδες. Καλοῦν τό λειτουργό σέ ἐκούσια πορεία ταπεινώσεως καί κενώσεως. «Οὐδεὶς ἄξιος τῶν συνδεδεμένων ταῖς σαρκικαῖς ἐπιθυμίαις καί ἡδοναῖς προσέρχεσθαι ἢ προσεγγίζειν ἢ λειτουργεῖν σοι βασιλεῦ τῆς δόξης ... **Ἄλλ' ὅμως** διά τήν ἄφατον καί ἀμέτρητον φιλανθρωπίαν ἀτρέπτως καί ἀναλλοιώτως γέγονας ἄνθρωπος ... Ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμέ τόν ἁμαρτωλόν καί ἀχρεῖον δοῦλον σου καί καθάρισόν μου τήν ψυχή καί τήν καρδίαν ἀπό συνειδήσεως πονηρᾶς»²⁵. Μέ τήν αὐτοεξομολογητική αὐτή εὐχή ὁ λειτουργός ἀποδέχεται μέ ταπείνωση ὅτι εἶναι ἀχρεῖος καί ἀνάξιος τῆς ἱερᾶς διακονίας. Ἡ ἀναφορά στή φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ καί στό δόγμα τῆς Χαλκηδόνος εἶναι ἐμφανής. Ὁ λειτουργός δανεῖζει τό εἶναι του στόν Χριστό, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ «προσφέρων καί προσφερόμενος καί προσδεχόμενος καί διαδιδόμενος» πρὸς ἁγιασμόν τῶν πιστῶν. Ἡ αἴτηση συγγνώμης ἀπό τό πλήρωμα καί ὁ ἀσπασμός τῆς εἰρήνης μεταξύ τῶν συλλειτουργῶν δέν ἔχουν συμβολικό ἀλλά πραγματικό νόημα. Ἡ ταπείνωση καί ἡ ἐνσυνείδητη αὐτομεμψία ἔλκουν τή χάρη τοῦ Θεοῦ.

6. «Ἐκ προαιρέσεως ἢ ἔνωσις γίνεται»

Ἡ ἐνότητα πού συγκροτεῖται μέ τή χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἢ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη, ἢ ὁμοψυχία καί ὁ ἁγιασμός προσφέρονται, ἀλλά καί ἀναζητοῦνται στήν Εὐχαριστία. Αὐτονόητη εἶναι ἡ κοινή πίστη. Ἡ στέρηση τῆς θείας Εὐχαριστίας πού προβλέπεται ἀπό τούς ἱερούς κανόνες γιά βαριά παραπτώματα, ὅπως ἡ ἔκπτωση ἀπό τήν πίστη, ὁ φόνος, ἡ μοιχεία κ. ἄ., ἀποβλέπει στήν εἰλικρινή μετάνοια, τήν ταπείνωση καί τήν ἐκζήτηση τοῦ θείου ἐλέους. Διότι, ἂν κάποιος μένει ἀμετανόητος, διασπᾶ τό ἐκκλησιαστικό σῶμα, φαλκιδεύει τήν ὁμοψυχία, ψυχραίνει τήν ἀγάπη καί διαβρώνει τό χριστιανικό ἦθος. Σημαντικό ρόλο παίζει ἡ βούληση τοῦ ἀνθρώπου. Γι' αὐτό καί σύμφωνα μέ τόν ὅσιο Ἰωάννη Δαμασκηνό, ἂν ἡ θεία Κοινωνία, «ἔνωσις ἐστὶ πρὸς Χριστόν, καί πρὸς ἀλλήλους, πάντως καί πᾶσι τοῖς συμμεταλαμβάνουσιν ἡμῖν κατὰ προαίρεσιν

²⁴. Βλ. Α' Κορ. 9, 27.

²⁵. Εὐχή τοῦ χερουβικῦ ὕμνου Βυζαντινῶν Λειτουργιῶν.

ένουµεθα. Ἐκ προαιρέσεως γάρ ἡ ἔνωσις αὕτη γίνεται, οὐ χωρὶς τῆς ἡµῶν γνώµης»²⁶.

Ἴσως ὀρισµένοι νά µή βλέπουν θετικά τούς κανόνες τῆς Ἐκκλησίας²⁷, οἱ ὅποιοι θεσπίστηκαν, γιά νά ἐπιλύσουν συγκεκριµένα ποιμαντικά προβλήματα. Τούς συνδέουν μέ τό νοµικό καί δικανικό πνεῦµα. Ἀλλά καί οἱ εὐαγγελικές ἐντολές θά µποροῦσαν νά συνδεθοῦν μέ τό πνεῦµα αὐτό. Ἐχει σημασία ὁµως, πῶς νοοῦνται καί πῶς ἐφαρµόζονται τόσο οἱ ἐντολές, ὅσο καί οἱ κανόνες τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης. Διότι ὁ χαρακτήρας τους εἶναι ἐκκλησιολογικός καί θεραπευτικός καί τό περιεχόµενό τους διασφαλίζει τήν ἐν Χριστῷ ἐλευθερία. Ἐξάλλου ἡ Ἐκκλησία ἐφάρμοζε πάντοτε τήν ἀρχή τῆς οἰκονοµίας, δίδοντας ἔτσι προτεραιότητα στό ἀνθρώπινο πρόσωπο, λαµβάνοντας ὑπόψη τίς συγκεκριµένες ἱστορικές συνθηκῆς καί ἔχοντας ὡς βασικό κριτήριο τήν διασφάλιση τῶν ὄρων τῆς σωτηρίας του.

Ἡ διαµόρφωση τῆς δογματικῆς συνειδήσεως καί ἡ µύηση στό µυστήριο τῆς Ἁγίας Τριάδος δέν ἐπιτυγχάνεται τόσο μέ τή σχολαστική μελέτη καί τή λογική κατηγοριοποίηση τῶν δογµάτων, ὅσο μέ τή µετοχή στή λειτουργική καί τήν πνευματική ἐµπειρία τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι χαρακτηριστικά ὅσα ἀναφέρει στίς Διδαχές του ὁ ἅγιος Κοσµᾶς ὁ Αἰτωλός, σχετικά μέ τήν κατανόηση τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας μέσω τῆς µετοχῆς στή θεία Εὐχαριστία: «Εἶναι καί ἄλλος τρόπος νά καταλάβετε διά τήν Παναγίαν Τριάδα. Πῶς; Νά ἐξομολογηθῆτε παστρικά καί καλά, νά μεταλάβετε τά ἄχραντα Μυστήρια μέ φόβον, μέ τρόμον καί μέ εὐλάβειαν, καί τότες νά σᾶς φωτίση ἡ χάρις τοῦ παναγίου Πνεύµατος νά καταλάβετε, διατί μέ διδασκαλίαν δέν ἠμπορεῖτε νά καταλάβετε»²⁸.

7. Συµπεράσµατα-Προτάσεις

1. Ὁ σύγχρονος λόγος τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τόν κόσµο εἴτε ἔντυπος, εἴτε προφορικός, εἴτε

²⁶. Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, 4, PG 94, 1153B.

²⁷. Βλ. ἐνδιαφέρουσα προσέγγιση τοῦ John Erickson, *The challenge of our past. Studies in Orthodox canon law and Church History*, St. Vladimir's Seminary Press, 1991, σ. 9 κ.έ.

²⁸. Διδαχές, ἐκδ. Ἰω. Μενούνου, *Κοσµᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ Διδαχές καί βιογραφία*, ἐκδ. Τῆνος, χ.χ. Ἀθήνα, σ. 120.

ὡς θεῖο κήρυγμα χρειάζεται νά στηρίζεται στή δογματική διδασκαλία τῶν Πατέρων. Ἐπίσης, γιά νά μήν ἐλλοχεύει ὁ κίνδυνος διαπόμπευσης τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ἢ μετάδοσή της ἀπό τά τηλεοπτικά μέσα καλό θά ἦταν νά περιορίζεται μέχρι τήν ἀνάγνωση τοῦ Εὐαγγελίου καί τήν ἐκφώνηση τοῦ θείου κηρύγματος.

2. Τά δόγματα δέν εἶναι γιά τούς «εἰδικούς» θεολόγους. Ἐάν τά μέλη τῆς Ἐκκλησίας καί πρωτίστως οἱ κληρικοί δέν ἀποκτήσουν γνήσια δογματική συνείδηση, ἐλλοχεύουν κίνδυνοι γιά πλάνες πού διαβρώνουν ἐκ τῶν ἔνδον τό ἐκκλησιαστικό ἦθος.
3. Ὅποτε, ὁ ἠθικολογικός, καταγγελτικός καί φρονηματιστικός χαρακτήρας κυρίως τοῦ κηρύγματος πού ἐπικράτησε στόν ἐκκλησιαστικό χῶρο κατά τούς νεότερους χρόνους, στερεῖ ἀπό τό λαό τοῦ Θεοῦ τό πνευματικό βάθος τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας.
4. Οἱ σύγχρονες ποιμαντικές ἀνάγκες ἐπιβάλλουν νά διδαχθεῖ ὁ λαός τοῦ Θεοῦ ἐκ νέου τά ἱερά δόγματα. Πολλοί σύγχρονοι χριστιανοί πιστεύουν «στόν ἀπό μηχανῆς θεό» τῆς ἀρχαίας τραγωδίας. Ἄλλοι ἔχουν στρεβλές ἀντιλήψεις περί Ἐκκλησίας. Ἐνῶ ἄλλοι ἀγνοοῦν ποιός εἶναι ὁ ἄνθρωπος κατά τή χριστιανική διδασκαλία.
5. Ἡ ἀπολυτοποίηση σχετικῶν πραγμάτων τοῦ παρόντος κόσμου καί ἡ ἀπώλεια τῆς ἐσχατολογικῆς προσδοκίας ἀπό πολλούς χριστιανούς (κληρικούς καί λαϊκούς), ὀδηγοῦν σέ μιά ἐγκοσμιοκρατική ἀντίληψη, πού περιορίζει τό εὖρος τοῦ εὐαγγελικοῦ μηνύματος.
6. Ὅποτε, ὑπάρχει ἐπείγουσα ἀνάγκη διδαχῆς τῶν ἱερῶν δογμάτων καί σύνδεσής τους μέ τό ὀρθόδοξο εὐχαριστιακό καί ἀσκητικό ἦθος τῆς Ἐκκλησίας. Τά κεφάλαια τῆς δογματικῆς διδασκαλίας, α) γιά τό Θεό, β) τόν ἄνθρωπο καί γ) τήν Ἐκκλησία πρέπει νά βρεθοῦν ξανά στό ἐπίκεντρο τῆς σύγχρονης ποιμαντικῆς.
7. Εἶναι χαρακτηριστικά τά δογματικά Θεοτοκία κυρίως τοῦ μικροῦ ἀλλά καί τοῦ μεγάλου ἐσπερινοῦ τοῦ Σαββάτου, ὅπου ἀποτυπώνονται μέ σαφήνεια βασικές δογματικές ἀλήθειες τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Ἐπίσης, οἱ κανόνες τοῦ μεσονυκτικοῦ τῆς Κυριακῆς πού ἔχουν δογματικό περιεχόμενο, ὅταν παραλείπονται δημιουργοῦν τεράστιο κενό στή διαμόρφωση ὀρθοδόξης δογματικῆς συνείδησης. Παράλληλα στά λειτουργικά κείμενα γίνεται λόγος γιά τήν κάθαρση καί τόν ἁγιασμό τῶν πιστῶν, τήν εἰρήνη καί τήν ἀγάπη,

τή νήψη, τήν ταπείνωση, τήν ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν καί τόν ἁγιοπνευματικό χαρακτήρα τοῦ ὀρθοδόξου ἥθους. Ὅλα αὐτά δέν πρέπει νά ὑποβαθμίζονται. Τελικά, τό ὀρθόδοξο δόγμα καί ἡ ἐνότητα τῆς πίστεως πού διδάσκονται στή Λατρεία εἶναι ἡ βάση καί τό θεμέλιο γιά τήν ἀνάπτυξη καί καλλιέργεια τοῦ εὐχαριστιακοῦ, ἀσκητικοῦ καθῶς καί τοῦ ἐκκλησιολογικοῦ φρονήματος τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ.